

Абм.
П27

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПЕРЕБИТОК МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

ПОШУКОВІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ
В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес
і криміналістика, судова експертиза

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 1990

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вдосконалення діяльності правоохоронних органів по присканню і розслідуванню злочинів і сьогодні є одним із важливих напрямків рішучої боротьби з ними. Тому проблема оптимізації цієї діяльності, включаючи вирішення організаційних, правових, кадрових, матеріально-технічних і науково-методичних питань підвищення її ефективності в умовах докорінних перетворень в Україні, є актуальною і має не тільки практичне відомче, але й загальнодержавне політичне і соціальне значення. Пов'язане це з тим, що об'єктивна складність і багатоаспектність процесів реформування адміністративно-командної системи управління життям суспільства, їх демократизація, руйнування старих виробничо-господарських зв'язків і перехід до ринкових відносин, при відсутності науково-обґрунтованих прогнозів і програм поетапного їх здійснення, викликали спад виробництва, безробіття, ріст товарного дефіциту та інфляції, що обумовило погіршення життя населення, соціальну нестабільність та інші негативні явища.

Серйозну небезпеку в даний період являє загострення криміногенної обстановки, що відзначається, з одного боку, різким ростом злочинності та якісними її змінами (поява нових видів злочинів, міжрегіональна і навіть міжнародна консолідація злочинних груп, витонченість способів злочинних діянь і т.п.), а з іншого – зниження рішучої боротьби з нею. мається на увазі не якість розслідування конкретних злочинів, хоча і вона вимагає покращення, а широкомасштабна боротьба з ними як система, що включає цілеспрямовану структурно-функціональну організацію попереджувальної і правоохоронної діяльності, правове регулювання і наукове забезпечення міжвідомчої координації оперативного її функціонування і т.п.

Статистичний аналіз показує, що коли за попередні 10 років середньорічний ріст злочинів складав біля 3%, то за останні 5 років він перевищив 17% і має тенденцію зростання.

Злочинне середовище розширюється, втягує молодь, стає все агресивнішим і жорстокішим. Відзначається розвиток професіональної злочинності, особливо в торгівлі, комерційних та

Інших структурах підприємницької діяльності, орієнтованої на кваліфіковане скоєння протиправних діянь, що приносять наживу. Корисно-насильницька спрямованість злочинів в останні роки стала домінуючою і завдає величезних збитків. У такій складній ситуації несприятливим для її розв'язання є зниження не тільки профілактики, але й розкриття неочевидних злочинів, збільшення кількості багатоепізодних справ, що розслідуються тривалий час, а також нестабільність правозастосовчої практики, невідповідність норм КСУ новим видам небезпечних діянь, особливостям організованої злочинності, плінність кадрів у слідчих та оперативно-розшукових органах, низький рівень їх професійної підготовки, недостатня технічна оснащеність і т.п. Все це обумовило потребу вироблення адекватних заходів протидії злочинності, переосмислення стану і нових шляхів оптимізації діяльності правоохоронних органів. Останніми роками в цьому напрямку ведеться інтенсивна робота. Її результати знайшли відображення в "Державній програмі боротьби зі злочинністю", затвердженій Верховною Радою України 25.01.1993 р. і прийнятих законах "Про міліцію", "Про службу безпеки", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", "Про оперативно-розшукову діяльність", в Указі Президента "Про невідкладні заходи по посиленню боротьби зі злочинністю" і д. ін.

Здійснення заходів по активізації боротьби зі злочинністю сприяє укріпленню правопорядку та послабленню гостроти криміногенної обстановки. Разом з тим, ефективність діяльності в цьому напрямку правоохоронних органів, поряд з розв'язанням організаційних, кадрових, матеріально-технічних та інших проблем, а також назрілих питань структурно-функціонального і процесуального характеру, багато в тому залежить від підвищення науково-технічного і методичного рівня процесу розслідування: розширення на базі сучасних досягнень науки і техніки пошуково-аналітичних можливостей меж емпіричного пізнання при проведенні слідчих дій, використання позитивного досвіду, у тому числі зарубіжного, виявлення і розкриття окремих видів злочинів (особливо скоєних організованими групами), посилення професійної підготовки діявчів і слідчих, належного забезпечення їх допоміжною методичною інформацією, а також впровадження нових методів і технічних засобів та оперативного навчання їх застосуванню згідно з нормами закону. Все це в свою чергу ставить перед кримінально-процесу-

альною наукою, криміналістикою та суміжними галузями знань, що обслуговують слідчу і судову практику, завдання зосередити свій науковий потенціал на вирішенні теоретичних, правових і практичних прикладних питань, від яких також залежить ефективність розслідування і попередження злочинів.

Свідке і повне розкриття злочинів є одним з найважливіших завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК). Тому цій проблемі постійно приділяється увага наукою кримінально-процесуального права, криміналістикою та суміжними галузями. Накопичено значний обсяг інформації слідчою та судовою практикою, творча її розробка дала можливість зробити глибокі теоретичні узагальнення про природу розслідування як процесу пізнання та методах його здійснення, вирішити багато практичних питань, що мають значення для вдосконалення слідчої практики. В літературі знайшли широке висвітлення процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування як нормативно урегульованої пізнавальної діяльності; про специфічні її закономірності та методи її здійснення; про природу отримуваних з їх допомогою знань; тактику і методику розслідування окремих видів злочинів; питання теорії доказів і кримінально-процесуального доказування, а також про потреби і проблеми слідчої практики і т.п. (Альперт С.А., Арсеньев В.Д., Бажанов М.І., Бахін В.П., Белкін Р.С., Бородін С.В., Биховський І.М., Васильев А.М., Вінберг А.І., Возгін А.І., Гавло В.К., Глазирін Ф.В., Герасимов І.Ф., Грошевой М.М., Драпкін Л.Й., Домбровський Р.Г., Дорохов В.Я., Зуйков Г.Г., Карнеева Л.м., Матусовський Г.А., Коновалова В.О., Ларін А.М., Лузгін І.М., Колесниченко А.М., Мітрічев С.П., Михайлов А.І., Міхеєнко М.М., Ніколайчик М.І., Пантелеєв І.Ф., Пашкевич П.Ф., Петрухін І.Л., Ратінов А.Р., Савицький В.М., Старченко А.А., Строгович М.С., Трусов А.І., Ейсман А.А., ШькІнд П.С., Шаламов М.П., Шейфер С.м., Яблоков М.П., Якубович Н.П. та інші).

Багатьма вченими досліджувались і такі важливі аспекти даної проблеми як правові підстави і форми застосування спеціальних знань, види наукових методів, прийомів і технічних засобів, що використовуються в розслідуванні злочинів, правомочності і функції суб'єктів, що їх використовують при проведенні слідчих дій, криміналістична ідентифікація та її значення в дослідженні речових доказів, питання теорії і практики судової експертизи, використання нових досягнень природничих і техніч-

них наук, а також передового досвіду з метою підвищення науково-технічного рівня розкриття злочинів (Ароцкер Л.З., Біленчук П.Д., Белкін Р.С., Вінберг А.І., Гончаренко В.Г., Грамович Г.І., Грановський Г.Л., Зюскін М.М., Іщенко З.П., Киричинський Б.Р., Кірсанов З.І., Климченко Н.І., Ключков В.В., Колмаков В.П., Костицький М.В., Крилов І.Ф., Леві О.О., Лисиченко В.К., Мітрічев В.С., Оровер В.А., Тихенко С.І., Салтевський М.В., Сегай М.Я., Селіванов М.О., Сорокін В.С., Сорокотягін І.Н., Уткін Б.А., Фокіна А.О., Цимбал П.В., Циркаль В.В., Шляхов А.Р., Ейсман О.О., Ексархопуло О.О., Юрін Г.С. та інші).

Проведені дослідження тісно пов'язані з потребами практики боротьби зі злочинністю і є важливим внеском в теорію кримінально-процесуальної науки і криміналістики, соціальною функцією яких є вивчення цих потреб і комплексне розв'язання завдань вдосконалення кримінального судочинства.

Однак проблема швидкого і повного розкриття злочинів багатогранна і тому має багато аспектів, які не отримали належного дослідження. До них належать такі питання, що розглядаються у дисертації, як криміналістичне поняття пошуку, що є складовим елементом практичного пізнання в структурі діяльності по розслідуванні злочинів, а також пов'язані з ним методологічні і процесуальні положення, які складають правові і теоретичні основи застосування науково-технічних засобів, принципи їх розробки та впровадження у слідчу практику.

В аспекті завдань оптимізації діяльності правоохоронних органів по розкриттю злочинів важливе значення має аналіз стану і напрямків розвитку криміналістичної техніки, критичний розгляд організації інформування про її досягнення практичних працівників та ефективності використання ними різних за призначенням методів, прийомів і технічних засобів.

Сучасний розвиток криміналістичної техніки і оперативне впровадження нових методів і технічних засобів сприяє розширенню кола об'єктів, що є нетрадиційними різновидами речових доказів (напр.: мікросліди, радіоактивні речовини і т. ін.), чим збагачує слідчу і судову практику новими інструментальними підходами виявлення, закріплення та дослідження неочевидних відображень механізму скоєння злочину як реально існуючих фактів, що сприяють його розкриттю. У цьому зв'язку важливе вивчення і пристосування нових досягнень природознавства і техніки, зокрема

в галузі фізики, і на їх основі проведення експериментальних робіт по з'ясуванню можливостей застосування визнаних у цих галузях знань методів і технічних засобів з метою розкриття злочинів.

Актуальність зазначених аспектів проблеми розкриття злочинів була визначальною у виборі теми дисертаційного дослідження, яке виконувалось на кафедрі криміналістики і технічній базі лабораторії неруйнуючих методів дослідження Київського національного університету ім. Т. Шевченка протягом останніх років і є підсумком творчих пошуків автора, спрямованих на сприяння ефективному використанню пошукових науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів.

мета і завдання дослідження: метою є процесуальні і техніко-криміналістичні передумови розробки і впровадження науково-технічних засобів у практику розслідування злочинів, правові підстави і форми їх застосування в кримінальному процесі; понятійний апарат криміналістичної техніки, класифікація науково-технічних засобів та їх використання у діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю; експериментальне дослідження можливостей пристосування (модифікації) поширених в техніці фізичних методів неруйнівного контролю промислових виробів для розв'язання пошуково-діагностичних завдань, які сприяють розкриттю злочинів.

мета дослідження конкретизується такими завданнями:

1) аналітичний огляд сучасного стану криміналістичної техніки, її понятійного апарату та запропонованих в літературі класифікацій науково-технічних засобів та їх методологічного і практичного значення;

2) на основі вивчення спеціальної літератури, технічних характеристик і нормативних актів визначити правові і технічні вимоги, порядок розробки, апробації та впровадження методів і технічних засобів, призначених для використання в розслідуванні;

3) дослідити правові підстави і форми застосування науково-технічних засобів, правомочності і функції суб'єктів, що їх застосовують при проведенні процесуальних дій;

4) визначити методологічне значення пошуку як складового елементу практичного пізнання та його місце в структурі діяльності, спрямованої на розкриття злочинів;

5) проаналізувати запропоновані в літературі визначення криміналістичного поняття пошукових науково-технічних засобів, їх види і ефективність використання у слідчій практиці;

6) експериментально дослідити можливості пристосування описаних в літературі фізичних методів неруйнівного контролю якості промислових виробів та визначити доцільність і умови їх впровадження в практику розслідування злочинів;

7) розробка пропозицій по вдосконаленню процесуального режиму застосування пошукових та інших видів науково-технічних засобів, а також методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності їх використання при розкритті злочинів.

Методологія і методика дослідження: У розв'язанні намічених завдань автор опирався на закони і категорії теорії пізнання, логіки, правові і методологічні положення науки кримінально-процесуального права і криміналістики, судової статистики, теорії інформації, експериментальної фізики, лабораторної техніки, аналіз точок зору, висновків і пропозицій з окремих досліджуваних проблем, викладених в опублікованих роботах різних авторів.

Нормативною основою є Кримінально-процесуальний кодекс України, "Державна програма боротьби зі злочинністю", Закон "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", Закон "Про міліцію", Закон "Про оперативно-розшукову діяльність", Укази президента України, відомчі положення, що регулюють діяльність правоохоронних органів.

При написанні роботи використовувались також методи спостереження, аналізу, анкетування і д.ін. Емпіричною базою дослідження були матеріали опублікованих узагальнень слідчої і судової практики, результати вивчення 200 кримінальних справ та анкетного опитування 148 слідчих; експериментальні лабораторні дослідження різних об'єктів, проведені з метою з'ясування можливостей застосування приладів неруйнівного контролю або їх пристосування для вирішення пошуково-діагностичних завдань, що зустрічаються у слідчій практиці; експериментальні дослідження виготовленої моделі портативного приладу, призначеного для виявлення порушень цілісності металевих об'єктів.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній:

1) на міжгалузевому рівні комплексно досліджені правові, методологічні і практичні питання, що стосуються застосування

пошукових та інших видів науково-технічних засобів, які виконують різні по характеру функції в структурі діяльності органів, що здійснюють розслідування злочинів;

2) проведено аналітичний огляд запропонованих в літературі понять "науково-технічні засоби" та їх класифікацій, обґрунтовано висновок про необхідність їх уніфікації та уточнення понятійного апарату криміналістики;

3) розглянуті організаційні і техніко-методичні аспекти проблеми розробки, апробації та запровадження науково-технічних засобів у слідчу практику і напрямки можливого вдосконалення процесуального режиму застосування їх у передбачених КПК формах;

4) викладені результати проведеного автором експериментального дослідження можливостей пристосування для слідчої практики ряду фізичних методів, які застосовуються в промисловості для контролю якості виробів і обґрунтовано положення про те, що заснована на цих методах цілеспрямована криміналістична модифікація приладів сприяє розкриттю окремих видів злочинів.

Основними результатами дослідження, які виносяться на захист, є:

1) аналіз криміналістичного змісту поняття "пошук" і обґрунтування його методичного значення як складового елементу пізнавальної діяльності, спрямованої на розкриття злочинів;

2) висновок про те, що різниця смислових конструкцій та застосовуваних термінів ("засоби науково-технічного прогресу", "технічні засоби", "техніко-криміналістичні засоби" та ін.) створює труднощі при їх використанні в процесі розв'язання теоретичних і практичних завдань, а отже вимагає уніфікації та уточнення понятійного апарату криміналістики;

3) обґрунтування положення про методологічну двозначність в криміналістиці поняття "науково-технічні засоби": а) загальне науково-технічне значення стосовно предмету криміналістики як системи наукових положень і природничо-технічних даних про загальнонаукові, пристосовані і спеціально розроблені прилади, апарати, пристосування і матеріали, а також прийоми, методи і методики їх застосування при розслідуванні злочинів; б) практично-прикладне, що характеризує типове призначення і класифікаційні відмінності різновидів науково-технічних засобів та їх зв'язок з відповідними прийомами, методами і методиками, що застосовуються в кримінальному судочинстві;

4) на основі розкриття двоаспектного методологічного значення поняття "науково-технічні засоби" висновок про необхідність термінологічної конвенції (загального визнання) цього положення в теорії криміналістики і використанні його при вдосконаленні класифікації науково-технічних засобів та характеристиках їх функціонального призначення;

5) визначення загальних передумов і етапів розробки і впровадження науково-технічних засобів у практику розслідування, та критеріїв допустимості їх використання в кримінальному процесі;

6) критичний аналіз форм застосування науково-технічних засобів, визначених нормами КПК, що регулюють повноваження та функції суб'єктів, які можуть їх застосовувати;

7) розкриття поняття "пошукові науково-технічні засоби", характеристика їх видів і функціонального призначення при розслідуванні злочинів;

8) визначення факторів, що впливають на ефективність використання пошукових та інших технічних засобів при розслідуванні і рекомендацій, спрямованих на їх усунення;

9) пропозиції про вдосконалення правового регулювання застосування науково-технічних засобів при проведенні слідчих дій та документуванні отриманих з їх допомогою фактичних даних, які мають доказове значення;

10) експериментальні дослідження можливостей використання для розв'язання пошуково-діагностичних завдань ряду фізичних методів неруйнівного контролю якості промислових виробів та розроблений на їх основі портативний прилад для виявлення замаскованих переробок номерів на автотранспортних засобах та інших прихованих порушень їх поверхні.

практична значимість результатів дослідження визначається тим, що розглянуті питання та сформульовані по них висновки і пропозиції сприяють: а) розширенню пошуково-діагностичних завдань, які можуть успішно розв'язуватись з допомогою спеціально розроблених для цієї мети методик і науково-технічних засобів; б) вдосконаленню процесуального режиму використання різних за призначенням їх різновидів при проведенні процесуальних дій; в) розробці правових, організаційних і технічних проблем раціонального їх використання в діяльності органів попереднього слідства та методичного забезпечення таким шляхом підвищення науково-технічного рівня розслідування злочинів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації відображені в учбовому посібнику "Застосування сучасних фізичних методів дослідження для розв'язання пошукових завдань у криміналістичній практиці", п'яти наукових статтях, а також доповідались на науковій конференції та засіданнях кафедр криміналістики університету та Академії внутрішніх справ.

Виготовлений на основі експериментальних досліджень портативний прилад та методика його застосування (апробований на станції діагностики ДАІ м. Києва при перевірці технічного стану автотранспортних засобів у 1989 р.) і рекомендований для впровадження в органах МВС (див. акт апробації).

Положення дисертації використовуються в учбовому процесі з криміналістики на юридичному факультеті Київського національного університету, Академії внутрішніх справ України та Ін.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох глав, кожна з яких поділена на три параграфи, висновків, списку використаної літератури і додатків.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, мета і завдання дослідження, правові, методологічні та експериментальні основи, що розкривають новизну та практичне значення результатів дослідження, а також положення і висновки, що виносяться на захист та дані про апробацію та впровадження роботи.

Глава I "Правові та наукові підстави використання науково-технічних засобів у розслідуванні злочинів" присвячена аналізу поняття і класифікації науково-технічних засобів, правових підстав і форм їх застосування, а також методологічних і організаційних передумов пристосування і впровадження досягнень природничих і технічних наук у вигляді наукових методів і технічних засобів з метою розкриття злочинів та ефективного їх розслідування.

В § I показано, що розвиток криміналістичної техніки та проблеми використання наукових методів і технічних засобів в розслідуванні постійно привертають увагу вчених. Багато теоретичних і практичних питань даного розділу криміналістики досліджені досить глибоко і висвітлені у цілому ряді дисертацій, монографій, методичних посібників, а також підручниках і статтях. Однак існують і недостатньо досліджені проблеми. Однією з них є неоднозначність виділення у визначеннях науково-технічних за-

собою "сміслового ядра" (суттєвих ознак) даного поняття і мовної форми (групи термінів) його виразу. У зв'язку з цим утруднюється класифікація науково-технічних засобів та їх ефективне використання у слідчій практиці. Виходячи з того, що поняття, як одиниці мислення, є однією із пізнавальних форм, що відображають певну кількість однотипних об'єктів, під цим кутом зору розглядаються текстові конструкції визначень "науково-технічні засоби", "техніко-криміналістичні засоби", "криміналістична техніка" які використовуються в літературі і на цій основі зроблено висновок, що вони нерівнозначні, а пояснення їх різними авторами викладені нечітко або суперечливо. В роботі обґрунтовується положення, що поняття "науково-технічні засоби" є загальнонауковим, рівним по обсягу універсальному класу, а за своїм змістом – збірним. Воно охоплює різноманітні види приладів, пристосувань, інструментів та інших знарядь праці, які застосовуються в тих чи інших сферах діяльності, в тому числі, при розслідуванні злочинів та проведенні судових експертиз. Поняття "техніко-криміналістичні засоби" від нього відрізняється. Воно вужче за обсягом і багатше за змістом (містить більше ознак). Згідно з логічним законом зворотнього відношення між об'єктом і змістом поняття дане поняття може застосовуватись тільки як вимога, яке охоплює лише спеціально розроблені в криміналістиці різновиди засобів, які поряд з некриміналістичними (магнітофони, мікроскопи, лупи, освітлювачі і т.п.), в необхідних випадках використовуються дівзнавачем, слідчим або експертом-криміналістом (наприклад, магнітна щітка, йодна трубка, дактилоскопічна плівка і т.п.). Враховуючи загальнонаукову двозначність терміну "техніка" (засоби діяльності та об'єктивне поєднання їх з прийомами застосування), в дисертації пропонується поняття "криміналістична техніка" в наукових і практичних цілях застосовувати тільки в значенні загальної системи апробованих і рекомендованих для використання у слідчій практиці науково-технічних засобів незалежно від предметно-галузевого їх походження, або, з пояснюючою приміткою, як системи знань одного із розділів науки криміналістики. У цьому другому значенні поняття "криміналістична техніка" повинне трактуватись не тільки як система різних за призначенням видів технічних засобів, але й пов'язаних з їх використанням прийомів і методів, а також теоретичних і технічних принципів, що лежать в основі їх розробки і впровадження, різнопред-

метних знань про закономірності взаємодії різних об'єктів та механізму їх відображення, що є методичною передумовою використання конкретних технічних засобів при розслідуванні злочинів.

На підставі аналізу матеріалів практики і описаних в літературі класифікацій науково-технічних засобів визначено їх наукове і практичне значення, а також недоліки. Поряд з цим обґрунтовано двоаспектне методологічне значення поняття "науково-технічні засоби", зазначене в обґрунтуванні новизни дисертації, сформульовані також висновки і рекомендації про необхідність узгодження і уточнення понятійного апарату криміналістики та вдосконалення систематизації науково-технічних засобів по діяльно-цільовому і функціонально-операційному призначенню в розслідуванні злочинів.

Дослідження правових підстав, наукових умов допустимості і процесуальні форми застосування науково-технічних засобів при проведенні дізнання і попереднього слідства показує, що ці практично важливі питання не знайшли повного вирішення в кримінально-процесуальному законодавстві, а в юридичній літературі з приводу них висловлені дискусійні точки зору.

Проведене анкетування слідчих органів МВС і прокуратури України (узагальнені дані приведені в роботі) вказує на те, що вони також по різному розуміють ці питання та їх практичне значення. Це дає підстави для висновку, що недостатня розробленість процесуально-правового і науково-методичного аспектів даної проблеми є однією з суттєвих причин низького науково-технічного рівня розкриття злочинів. В зв'язку з цим в роботі аналізується структура пошуково-пізнавального процесу і формування доказів в ході проведення процесуальних дій, особливості взаємодії системи "слідчий-пізнавальні методи", роль у цій взаємодії з матеріальними об'єктами науково-технічних засобів, а також опосередкований їх зв'язок через досягнутий результат з описанням встановлених фактів у протоколі, який є процесуальним джерелом доказів. В цьому аспекті з зазначених проблемних питань надодиться критичний огляд думок різних авторів, узагальнені висновки і конкретні пропозиції, спрямовані на усунення пробілів і недоліків в регламентації умов допустимості і форм застосування різних за призначенням науково-технічних засобів у діяльності органів, що здійснюють розслідування злочинів.

На нашу думку в ККП правові підстави застосування наукових методів і технічних засобів при проведенні окремих видів слідчих дій повинні удосконалюватись шляхом конкретизації порядку і

умов їх використання відповідно дізнавачем, слідчим, спеціалістом і експертом. Поряд з цим в КК України повинна бути окрема стаття про загальні умови допустимості застосування наукових методів і технічних засобів приблизно у такій редакції: "При проведенні процесуальних дій і судових експертиз з метою виявлення, фіксації та дослідження окремих обставин або об'єктів і встановлення конкретних фактичних даних допускається застосування науково-обґрунтованих методів і апробованих технічних засобів, які забезпечують отримання достовірних результатів і не порушують законних прав та інтересів громадян".

Конкретизація умов і правил застосування наукових методів і технічних засобів може бути здійснена без зміни структури КК шляхом уточнення редакції окремих статей. Наприклад, ч.1 ст. 80 доцільно доповнити вказівкою на те, що умови і результати застосування наукових методів і технічних засобів описуються у протоколі в тій послідовності і так, як вони використовувались в ході слідчої дії. При цьому повинні бути зазначені цілі застосування методу або технічного засобу, їх експлуатаційні і технічні характеристики (справність, чутливість, режим роботи і т.п.). Зміст ст. 114 пропонується розширити доповненням, що слідчий вправі застосовувати пошукові, вимірювальні, аналітичні та інші допоміжні прилади та інструменти, технічні прийоми, методи і матеріали для виготовлення зліпків, відбитків, планів та інших додатків до протоколів. Аналогічні уточнення, що стосуються застосування наукових методів і технічних засобів, рекомендується включити і в ст.ст. 163, 191, 194, 195 та ін.

У цій главі аналізуються також поняття і структура наукового методу, взаємозв'язок емпіричних, логічних, а також спеціально розроблених криміналістичних методів і технічних засобів при проведенні слідчих дій та судовому дослідженні доказів. На основі співставлення висловлених в літературі точок зору про законодавче регулювання наукових методів, технічних засобів у кримінальному процесі (О.В. Дулов, А.М. Ларін, І.М. Лузгін, М.С. Строгович та ін.) зроблено висновок про їх дискусійність. По цьому питанню підтримується позиція Р.С. Белкіна, який вважає, що методи пізнання не регламентуються законодавством, бо метод - категорія гносеологічна, яка не може бути законною або незаконною (Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание. - м.: Юрид. лит., 1969, с. 23). Така позиція автора в роботі аргу-

ментується тим, що функція методу як способу підходу до об'єкту пізнання і сукупності прийомів і методологічних настанов по організації пізнавальних процедур полягає в тому, щоб забезпечити досягнення цієї мети, яку ставить перед собою суб'єкт, який його застосовує. Згідно з цією функцією операції по застосуванню методу не вимагають законодавчої регламентації, оскільки вони базуються на об'єктивних законах і принципах властивих об'єкту і процесу пізнання. Це положення ілюструється аналізом реалізації методу спостереження, який у різних модифікаціях використовується при проведенні слідчих дій і експертних досліджень різних об'єктів.

Завершується глава визначенням методологічних і організаційних передумов і напрямків криміналістичної розробки (пристосування) і впровадження різних за призначенням методів і технічних засобів у практику розслідування злочинів. Ці пропозиції ілюструються прикладами, які свідчать про те, що розробці і впровадженню методів і технічних засобів притаманні дві пов'язані між собою тенденції: спеціалізація, обумовлена потребами розв'язання конкретного проблемного завдання та універсалізація функцій методу в процесі його апробації майбутнього застосування в слідчій і експертній практиці.

У главі II "Види пошукових науково-технічних засобів, їх функціональне призначення та застосування при розслідуванні злочинів" розглядаються зміст поняття пошук і його методологічне значення як складового елементу практичного пізнання в структурі діяльності, спрямованої на розкриття злочинів, види пошукових науково-технічних засобів та їх використання у слідчій практиці, суб'єкти застосування науково-технічних засобів та питання врегулювання їх правомочностей та функцій. У цій главі показано, що закономірності розслідування як пізнавального процесу такі, що його початкову ступінь, тобто, вихідний етап формування знання, утворює, як правило, пошук джерел інформації про подію, що відбулася, накопиченні про неї відомостей та їх вивчення, побудова певних версій, необхідних для вибору наступних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень. В криміналістиці поняття і значення пошуку, його взаємозв'язок з цілеспрямованістю криміналістичних та інших пізнавальних операцій в структурі пізнавальної діяльності суб'єктів, що проводять розслідування злочинів, не розкриті. Судячи по літературних

даних, в науковому пізнанні пошук розглядається як його складова частина, що включає теоретичні і практичні операції, спрямовані на усвідомлення проблеми, оцінку накопиченої інформації про об'єкт дослідження і визначення тих питань, на які в науці відсутні достовірні відповіді, визначення згідно з наміченою пізнавальною метою підходів або програм їх вирішення, вибору методів і технічних засобів і т.ін.

Викладене дає підстави вважати, що в пізнавальній діяльності в широкому сенсі пошук – це етап переддослідження, який виконує в його структурі орієнтовно-інформаційну і гіпотетичну функції, які ціляспрямовано підготовлюють та активізують дослідження об'єкта або проблеми і мобілізують наявні можливості суб'єкта на розв'язання намічених завдань.

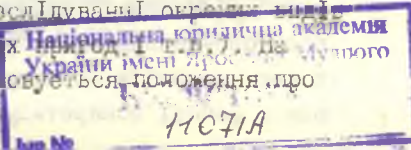
На основі аналізу літератури і структури процесу пізнання або розслідування обґрунтовано положення про те, що криміналістичне поняття пошуку як складової частини практичної діяльності суб'єктів, що здійснюють розслідування злочинів (дознавач, слідчий і ін.), враховуючи її процесуальні особливості і ретроспективний характер, можна визначити так: під пошуком в розслідуванні злочинів вважається передуючий йому етап, який являє собою окремі процесуальні дії орієнтовно-дослідницького та розв'язувального характеру, що базуються на криміналістичних даних та вихідних відомостях про подію пригоди та її відображеннях в конкретній обстановці, які виконуються слідчим з метою осмислення обставин його скоєння, визначення напрямків і ситуаційних завдань по розкриттю, а також підходів і методів виявлення слідів та інших об'єктів для подальшого їх дослідження.

Являючись вихідним етапом в актах пізнання в процесі розслідування, пошук тісно пов'язаний з криміналістичним аналізом таких категоріальних орієнтирів, як проблема, ситуація, відображення злочинних дій в вигляді слідів та інших об'єктів-носіїв інформації про явища, що утворюють злочини. За своєю ціляспрямованістю, функціональною роллю та методологічними принципами, які мають регулятивне значення в пізнавальній діяльності слідчого (дознавача), пошук є своєрідним способом розв'язання багатьох мислительних і практичних завдань, які виникають на різних етапах розслідування. В цьому зв'язку обґрунтовується висновок, що необхідне поглиблене вивчення можливих інших аспектів значення пошуку в структурі діяльності по розслідуванню злочинів та розглядати його в криміналістиці в якості одного із спеціальних методів, який тісно пов'язаний за спрямованістю і завданнями з методами побудови слідчих версій, планування розслідування, моделювання зв'язку між елементами механізму скоєння злочинів

В криміналістиці немає також загально визнаного поняття пошукових науково-технічних засобів і це утруднює їх науково-обгрунтовану класифікацію. Напевно саме тому в літературі одні автори розглядають їх як технічні засоби дослідження місця події (Д.О. Турчин), а інші - як перегламентовані законом способи виявлення і фіксації фактичних даних (А.А. Філіпова), або науково-технічні засоби виявлення криміналістичних об'єктів (А.А. Ексархопуло, Г.І. Грамович та ін.).

Пошукові науково-технічні засоби від зазначених вище видів відрізняються своєю спеціалізацією, вони безпосередньо пов'язані з пізнавальними методами, являючись їх інструментально-технічною основою. В зв'язку з цим в дисертації запропоновано таке визначення пошукових науково-технічних засобів, яке відмежовує їх від інших видів технічних засобів в системі криміналістичної техніки. Пошукові науково-технічні засоби - це спеціальні прилади, інструменти і матеріали пошуково-діагностичного призначення, які використовуються при проведенні слідчих дій для відшукування захованих в непрозорих середовищах об'єктів та дослідження речових доказів з метою визначення їх будови, властивостей, виявлення невидимих слідів змін та інших мікроутворень, які мають значення в пізнанні і доказуванні обставин конкретних злочинів. Таке визначення загального (видового) поняття пошукових засобів відрізняється тим, що його зміст розкриває функціональну спеціалізацію приладів, інструментів і матеріалів, які ним охоплюються в системі криміналістичної техніки, відображає основні напрямки їх використання в складній структурі діяльності по розслідуванню злочинів. У визначенні чітко виділяються поняття, які утворюють ознаки окремих груп пошукових технічних засобів, що дозволяють їх диференціювати на більш вузькі групи в межах загальної класифікації, враховується спеціалізація та призначення одних - для пошуку захованих об'єктів, а інших - для розв'язання діагностичних завдань при експертному дослідженні речових доказів.

В роботі розглянуті описані в літературі класифікації пошукових науково-технічних засобів, їх відмінності, значення і недоліки, а також наведені узагальнені дані практики застосування деяких їх різновидностей при розслідуванні окремих видів злочинів (вбивств, дорожно-транспортних

невідповідність між рівнем розвитку криміналістичної техніки на основі пристосування досягнень інших наук та використанням рекомендованих в літературі пошукових та інших науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів, що виявилось останніми роками. Викладені також рекомендації, спрямовані на вдосконалення м'яв'ідомчої апробації та впровадження в діяльність правоохоронних органів запропонованих в літературі, але не реалізованих на практиці наукових методів і технічних засобів.

Завершується глава II аналізом передбачених в КіК України правомочностей суб'єктів застосування науково-технічних засобів та їх функцій при проведенні процесуальних дій, а також висловлених в літературі точок зору з цих питань. В роботі констатується, що в ряді дисертацій, монографій та статей вчених, а також працівників слідчих органів, присвячених проблемам розкриття злочинів та обміну досвідом, описані причини і недоліки, які не сприяють підвищенню науково-технічного рівня попереднього слідства. Серед пропозицій по їх усуненню багато авторів зазначають про необхідність конкретизації в КіК процесуальних умов застосування різних за призначенням методів і науково-технічних засобів, а також правомочностей суб'єктів, які їх застосовують та врегулювання їх функцій. Однак ці пропозиції залишаються на рівні публікацій. В законодавчому порядку вони не розглянуті. В цьому зв'язку в дисертації систематизовані пропозиції з цих питань і варіанти їх можливого вирішення та дана їх критична оцінка. На основі постатейного аналізу норм КіК, вивчення літератури і матеріалів слідчої практики в роботі показано, що недоліки в розслідуванні злочинів, неефективність використання наукових методів, пошукових та інших видів науково-технічних засобів і їх причини неоднозначні. Тому завдання оптимізації діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів не можуть бути в інших умовах вирішені відомчими наказами або розробкою вченими методичних рекомендацій та узагальненнями слідчої практики. Проблема ця багатоаспектна і вимагає комплексного підходу, який повинен ґрунтуватись на повному і чіткому врегулюванні в КіК взаємопов'язаних сторін пізнавальної і процесуальної діяльності дізнавача і слідчого, включаючи їх, а також спеціаліста, пошуково-дослідницьку функцію, її спрямованість на всебічне, повне розкриття злочину і встановлення винних осіб. Цей висновок в роботі конкретизується рядом пропозицій, спрямованих на

розширення пошуково-пізнавальних оснoв діяльності по розкриттю злочинів і вдосконаленню процесуальної регламентації функції слідчого і спеціаліста.

Відмічається також, що однією з обов'язкових умов вдосконалення діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів, підвищення значимості в ній наукових методів і технічних засобів, являється поглиблення техніко-криміналістичної підготовки працівників слідчих органів і випускників юридичних вузів, що навчаються за слідчо-криміналістичною спеціалізацією.

У третій главі "можливості застосування електромагнітних, радіоінтроскопічних і теплових методів для розв'язування криміналістичних завдань" розглядаються питання щодо придатності зокрема токовихрового і ферозондового методів, а також радіоінтроскопії і теплобачення для розробки універсальних пошукових засобів.

У першому параграфі "Експериментальне дослідження можливості застосування струмовихрового і ферозондового методів для розв'язування окремих криміналістичних завдань" викладені основні теоретичні положення цих методів та експериментальні дослідження напрямків можливого застосування їх в криміналістичних цілях. Зокрема в експертній практиці Інколи виникає необхідність дослідження металевих виробів з метою виявлення порушення їх цілності або наявності в них швів зварювання, слідів рихтування, тріщин і раковин, що знаходяться під захисним шаром ґрунту, шпаклівки та фарби. Результати експериментальних досліджень свідчать про досить високу ефективність вибраних для цієї мети методів. Описуються схема, призначення і методика застосування спеціально розробленого портативного приладу, в якому використовується друга гармонічна складова електромагнітного поля збудження, що дає найбільш повну інформацію про магнітне поле або про його градієнт. Методика дослідження поверхні металевих виробів використовувалась практично при виявленні підробки номера кузова автомобіля без порушення шару фарби, що покриває поверхню. За допомогою приладу тільки за період одного технічного огляду транспортних засобів було виявлено 11 автомобілів з підробленими номерами. Прилад рекомендується для використання при техогляді для діагностики з метою виявлення заміни номера кузова автомобіля, а також в реєстраційних відділах ДАІ при

знятті і поставовці транспортних засобів на облік. Даний прилад може застосовуватись також в комісійних автомагазинах при огляді автомобіля при продажі і оформленні його власнику.

В другому параграфі "Експериментальне дослідження можливостей застосування методів радіоінтроскопії для пошуку прихованих об'єктів" розглядаються мікрохвильові (надвисокочастотні НДВЧ) методи і можливості їх застосування для виявлення неметалевих предметів і пустот. Показано, що однією із основних цінностей мікрохвильових методів є можливість виявлення ряду характерних порушень суцільності в середовищах-діелектриках, які непрозорі для видимого діапазону електромагнітних хвиль. На спеціально створеній лабораторній установці досліджувався досить широкий набір матеріалів та речовин, що є характерними для об'єктів, в яких часто влаштовуються тайники. Це різні вироби з деревини, цегли, бетону, гіпсу, глини, різновиди пластмас і т.п. Отримані експериментальні характеристики свідчать про досить високу прозорість цих матеріалів для міліметрових радіохвиль. Досліджувались також можливості виявлення ряду характерних внутрішніх порушень суцільності цих діелектриків амплітудним методом. Результати показали, що хоча з моменту появи ідеї застосування амплітудного методу для пошуку тайників, заявленої м.о. Селівановим, минув певний час, можливості застосування зазначеного методу далеко не вичерпані. Поряд з амплітудним методом для розв'язання зазначених завдань пропонується застосовувати радіополяризаційний метод. Лабораторні дослідження показали, що цей метод особливо ефективний при виявленні геометрії проходження в непрозорих тілах, а також можливості визначення форм і розмірів закладених в порожнину тіла інших предметів. Наводиться оригінальна методика та результати її застосування з метою визначення форм та розмірів закладених у порожнину предметів. У тому випадку, коли поміщений у порожнину предмет має близькі діелектричні характеристики з середовищем, в якому знаходиться порожнина (тайник, пустота) застосування радіополяризаційного методу стає незамінним. Амплітудний і радіополяризаційний методи взаємно доповнюють один одного, оскільки технічна реалізація їх здійснюється за допомогою одного і того ж приладу - радіоінтроскопа.

У третьому параграфі "Експериментальне дослідження можливостей застосування пристроїв теплобачення для розв'язання криміналістичних завдань" розглядаються основні фізичні принципи та характеристики пристроїв теплобачення, а також випадки застосування теплобачення для виявлення порожнин та предметів, поміщених у порожнини різних тіл. Це стосується випадків, коли предмети, що закладені у порожнину-тайник не прозорі для радіохвиль і застосування вищеписаних методів неможливе. Проведені експерименти зокрема показали, що вірогідність визначення порожнини та поміщених у них предметів залежить від типу основного матеріалу досліджуваного об'єкта і тому необхідно враховувати особливості поширення тепла у ньому. Так, наприклад, чим вища теплопровідність матеріалу, тим менша глибина залягання предметів, які можуть бути зафіксовані тепловим методом. У деяких випадках, наприклад, при фіксації предметів в шаруватих і сотових структурах, що пов'язано з їх несучільністю, відшаруванням і непроклеями, даний метод не має собі рівних. Це пояснюється тим, що теплопровідність основного матеріалу і прошарку повітря відмінні на кілька порядків. Результати експериментів показали, що в окремих випадках досить ефективно можна використовувати режим однорядного сканування, для технічної реалізації якого можна застосовувати спрощені пристрої і прилади. Їх можна використовувати, коли для виявлення прихованих предметів необхідна висока оперативність. Режим однорядового сканування в таких випадках дуже вигідно відрізняється від режиму "тепловізора", оскільки час, необхідний для отримання інформації, у кілька десятків разів скорочується, не перевищуючи 0,5-1 хвилину.

Результати експериментальних досліджень можливостей застосування описаних методів ілюструються графіками, таблицями і фотознімками.

Дисертація завершується викладом висновків і пропозицій, в яких узагальнено сформульовані основні напрямки і результати дослідження по темі.

По темі дисертаційного дослідження опубліковані такі роботи:

1. Возможности криминалистического применения токовихревого метода. // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1985. - № 30.

2. Прибор для диагностики скрытых поверхностных изменений в ферромагнитных изделиях // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1985. - № 31.

3. Экспериментальное исследование возможностей применения амплитудного метода радиоинтроскопии для обнаружения тайников // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1990. - № 40.

4. Использование тепловидения для обнаружения тайников // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1990. - № 41.

5. О регламентации в УПК познавательных основ предварительного следствия // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1991. - № 43.

6. Понятие и методологические вопросы поиска в расследовании преступлений // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики : Тезисы научно-практической конференции. - К., 1993.

7. Использование современных физических методов исследования в криминалистической практике: методическая разработка. - Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР. - 1989.

8. Применение современных физических методов исследования для решения поисковых задач в криминалистической практике: Учебное пособие (в соавторстве): - Киев, Украинская академия внутренних дел. - 1993.

Perebitjuk N.V. Scientific and technical searching means and their applications when investigating crimes on speciality 12.00.09; a copy submitted for a candidate degree in law.

Theoretical research is as following: legal and scientific basic in noing scientific and technical means when investigating crime, as well as the types of scientific and technical searching means and their functional purposefulness when investigating crime.

Experimental research lies in using electromagnetic, radiosopic and thermal methods in solving criminalistic problems.

Перебетюк Н.В. "Поисковые научно-технические средства и их применение при расследовании преступлений" по специальности 12.00.09, рукопись на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, 1995. Теоретическими исследованиями являются правовые и научные основы использования научно-технических средств в расследовании преступлений и виды поисковых научно-технических средств и их назначение и использование при расследовании преступлений. Экспериментальными - возможности применения электромагнитных, радиоинтроскопических и тепловых методов для решения криминалистических задач.

Ключові слова:

впровадження пошукового приладу для виявлення підроблених номерів кузова автомобіля.

